

ПАРХОМЕНКО В.А.

ВІЙСЬКОВА ПОЛІТИКА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ: ОЧИМА ЇЇ СУЧАСНИКІВ

У статті на підставі мемуарної літератури автор висвітлює політику Центральної Ради у військовій сфері. Аналізуються чинники, які завадили УНР утворити регулярну боєздатну армію.

Одним з ключових завдань розбудови будь-якої держави з самого початку історії було створення власних збройних сил - тієї інституції, котра спроможна захистити країну як від зовнішніх ворогів, так і від внутрішньої небезпеки революцій. Саме армія та її потужність дозволяє говорити про силу держави, її авторитет у світі. А на початку ХХ ст., коли проходили визвольні змагання в Україні значення армії взагалі важко переоцінити. Через це процес формування українських збройних сил і, що важливо, всі заходи з ним пов'язані знайшли належне відображення у мемуаристів.

Сама по собі ситуація, в якій зароджувалась українська державність в 1917 р., була тісно пов'язана з військовою справою: Російська імперія була учасником Першої світової війни і саме війна стала ледь не ключовим поштовхом до Лютневої революції. Солдати, не зважаючи на свій статус "*опори режиму*", досить швидко стали одним з найбільш революційних класів, на рівних правах з робітниками та селянами увійшовши до Рад. Більш того, часто саме підтримка військових визначала політичні можливості тієї чи іншої сили, тієї чи іншої партії. Україна й українська політика в цьому контексті не становила винятку.

Питання про українську армію виникло відразу зі створенням Центральної Ради і початком її боротьби за владу. Однак, як не дивно, ставлення до армії у її лідерів було досить неоднозначним. Дуже яскраво свідчать про це мемуари В.Винниченка, котрий, визнаючи необхідність збройної сили як такої, намагається максимально трактувати її відповідно до своїх політичних переконань. Так, описуючи стан армії на початок 1917 р., автор вказує на її надмірну розхитаність та деморалізованість. На його думку, лише національна приналежність, що походила з бажання захисту "*власної хати*", могла стати тим моральним принципом, що підніме дисципліну та боєздатність армії. Особливо це стосувалося, на його думку, солдат-українців, адже у випадку прориву фронту німці займуть саме українські землі [1, с.129]. Таким чином, ми бачимо, що саме питання формування національної армії за відсутності української державності розглядалося В.Винниченком досить однозначно. Головне - сформувати військові підрозділи за національним принципом і рівень боєздатності зросте сам собою. Звідси всі заходи російської влади по збереженню дисципліни у військах, як то красномовні виступи О.Керенського та зміна командувачів на фронтах виглядали смішно [1, с.130].

Про роль армії у цивільному житті і внутрішній політиці В.Винниченко писав не менше, особливо в описах I та II військових з'їздів. Самі ці з'їзди він вважав не стільки демонстрацією сили, скільки демонстрацією сили духу, адже військові зібралися не за наказом, а за прагненням до волі. Позитивно оцінював значення з'їздів для становлення національної армії у своїх мемуарах і М.Галаган [2, с.232-234]. Використавши з'їзди як демонстрацію своєї сили перед Тимчасовим урядом, Центральна Рада не зробила жодного кроку в упорядкуванні солдатських українських мас чи, тим більше, створення власної військової структури. Навіть самовільна українізація запасного полку в Києві, що став основою I Українського полку ім. Богдана

Хмельницького, пройшла без участі представників Центральної Ради. Її діячі обмежилися лише моральною підтримкою та офіційним захистом солдат-богданівців перед Тимчасовим урядом [3, с.277]. В.Винниченко, описуючи цю подію, взагалі основну увагу приділяє підкресленню самосвідомості солдат-українців, що вирішили спільно захищати свою землю і свою владу, а не планомірним діям, спрямованим на українізацію армії. В цьому досить яскраво прослідковується характерна для початку ХХ ст. ідея, приписана анархістам: основу захисту суспільства має становити не армія, а група озброєних осіб, що діють добровільно, у спільних інтересах.

Потрібно сказати, що й інші мемуаристи, описуючи ситуацію у військах, підтверджують тезу про стихійну українізацію в російській армії, піднесення національного духу у солдат-українців, їх патріотизм, адже вони розуміли наслідки прориву ворогом Південно-Західного фронту для себе і своїх домівок. Так, М.Галаган згадуючи фронтовий мітинг, писав, що солдати-українці прийняли резолюцію про необхідність утримання фронту, на відміну від татар з Казані, які закликали припинити війну, *“бо німці до них дійти ніяк не зможуть”* [2, с.219]. Втративши довіру спочатку до царської військової адміністрації, а потім і до Тимчасового уряду, що прагнув продовжити війну будь-якими засобами, солдати все більше схилилися до тієї третьої сили, яку представляли націоналістичні кола. Про зростання національної самосвідомості солдат у 1917 р. у своїх спогадах неодноразово пише П.Скоропадський [5, с.126]. Вказують на це й інші військові та політики того часу.

Так, високий рівень піднесення національних настроїв сучасники спостерігали під час маніфестації 19 березня 1917 р., до якої приєдналися кілька тисяч військових. Як згадував у своїх мемуарах В.Винниченко, це був грандіозний вибух національного почуття, демонстрація національної радості, *“слава визвольній Революції”* [1, с.74].

На нараді військовослужбовців-українців Київського гарнізону 16 березня було підтримано ідею заснувати український військовий клуб і почати організацію національної армії. З цією метою було створено Український військовий комітет на чолі з полковником Глинським та командиром запасної київської бригади полковником Волошиним. До президії організаційного комітету були обрані також капітан Гоц, поручик Міхновський і прапорщик Павелко. Цей комітет став, власне, першою центральною організацією для проведення українізації в армії.

22 березня 1917 р. збори українців-офіцерів оголосили себе *“Установчою військовою радою”*. За прикладом Києва військові клуби, ради створюються на фронті та в тилу. Повсюдно проводилися віча військовослужбовців, що майже одногосно виступали за створення національних збройних сил. Слід сказати, що такого розмаху руху українців в армії не чекали навіть лідери Центральної Ради. М.Грушевський писав: *“Організаційні завдання, поставлені Українською Центральною Радою, програма українізації життя й ладу на Україні несподівано для багатьох викликали найбільший рух у війську”* [6, с.130].

Навесні 1917 р. по всій Україні відбувалися військові зібрання, з'їзди, обиралися ради і комітети. У березні в Одесі полковник М.Омелянович-Павленко вивів школу прапорщиків на маніфестацію під українським прапором [7, с.61]. За спогадами Д.Дорошенка, українські військові клуби активно діяли у прифронтовій смузі у Буковині: Чернівцях, Кутах, Гура-Гуморі [8, с.130].

Варто зазначити, що цей процес і після завершення хвилі революційних маніфестацій у березні-квітні 1917 р. і з початком повноцінного функціонування Центральної Ради відбувався спонтанно, без будь-якої її участі. Причин такої апатії українських політиків було декілька. Так, враховуючи негативне ставлення Тимчасового уряду до формування національних частин, українські політики не

ще більше погіршити відносини з Петроградом. І хоча вони періодично використовували військових для своїх цілей, як то демонстрація підтримки під час I та II військових з'їздів, однак відкрито виступити за створення власної армії й очолити цей процес українські лідери на наважувалися. Другою, не менш важливою причиною фактичної бездіяльності українських соціалістів стала їх політична програма [5, с.127]. Вважаючи революцію наднаціональним явищем, вони відкидали саму ідею формування української регулярної армії, вважаючи, що процес демократизації суспільства неодмінно відіб'ється й у війську. Отже процес створення української армії, на їх думку, є природним і незворотнім. Тому і втручатися в нього немає ніякого сенсу.

Дуже докладно описує у своїх спогадах початки процесу українізації армії В.Винниченко. Зокрема він вказує, що це явище невід'ємно було пов'язано з соціальними змінами і відбувалося на рівні свідомості окремих солдат-українців. Російським правлячим колам, на його думку, це було не зрозуміти. Особливо прагнення до національних військових організацій у українців посилювалися після того, як було дозволено організовувати свої підрозділи полякам. Українці в черговий раз відчули себе ображеними російським шовінізмом, котрий відмовляв їм навіть тоді, коли посилення національного духу мало діяти на користь державі, адже воно посилювало боєздатність армії.

Описуючи створення Першого українського полку ім. Б.Хмельницького, В.Винниченко більше уваги приділяє не обставинам його виникнення, а реакції російських демократів на цю подію. Бажання 3000 солдатів-українців виступити на фронт єдиним підрозділом, автор вважає абсолютно зрозумілим явищем, що відбиває природню реакцію українців на революцію [1, с.132-136]. Досить цікавим у цьому розділі спогадів В.Винниченка є його особисте ставлення до українізації армії. Засуджуючи реакцію російських демократів і сповіщаючи про надання українським солдатам моральної і правової підтримки з боку Центральної Ради, він зазначає, що на той момент створення українських підрозділів є шкідливим. Винниченко погоджувався з можливістю формування українських осередків у запасних частинах, але ні в якому разі не на фронті, по-суті повторюючи тези представників Тимчасового уряду.

Досить обережно ставився до процесів українізації армії і М.Грушевський. У своїх мемуарах він пише про епізод, що відбувся на початку липня 1917 р. До нього звернулися українські солдати, які їхали з Саратова на фронт. Вони самовільно оголосили себе полком ім. М.Грушевського і просили його прийняти їх парад. М.Грушевський погодився на це лише з одного міркування - відмова могла призвести до затримки відправлення ешелону [6, с.129]. Отже, ні про які сподівання щодо подальшої можливості використовувати ці підрозділи для захисту позицій Центральної Ради чи з іншою метою мова не йшла. А між тим ці формування могли стати надійною опорою Центральної Ради. Офіцер М.Янчевський так описав настрої, що панували серед гайдамаків Одеси: *“Обличчя освітлені внутрішнім сяйвом твердості, рішучості та гордості від свідомості, що вони - піонери великого діла - відбудови України”* [19].

Як не дивно, але одними із значних прихильників ідеї українізації армії стали представники російського вищого командування. Так, генералу Л.Корнілову належала ідея повністю українізувати 34-й армійський корпус, яку у подальшому здійснив П.Скоропадський. Прихильно до ідеї утворення українських підрозділів ставився також генерал О.Брусилів - *“Була надія, що національні частини можуть стати здоровим ядром для зміцнення фронту”* [4, с.338]. Вони, а також ряд інших кадрових офіцерів, які бачили реальний стан речей на фронтах, розуміли, що підняття морального духу і відповідно рівня боєздатності, є набагато важливішим, аніж збереження імперської

структури армії. Так, прапорщик Богданівського полку М.Галаган у спогадах відзначав, що спочатку появу українського полку на фронті російське командування зустріло з іронією. Але пізніше генерал Мілеант неодноразово підкреслював, що Богданівський полк є самим боєздатним не тільки у 10-й дивізії, а й в усьому 4-му корпусі [2, с.250-251].

Їх опонентами в цьому питанні виступили ті особи, які з тих чи інших причин були далеко від фронту: російські політики, активісти чорносотенних угруповань та шовіністичних партій, офіцери, котрі несли службу у глибокому тилу, на кшталт командувача Київського гарнізону полковника К.Оберучева та більшості його підлеглих. На жаль, до цього “чорного списку” необхідно внести також і більшість тогочасних українських політиків, батьків “*відродження нації*”. На словах підтримуючи національні прагнення українських військових, вони своєю бездіяльністю та заграванням з Тимчасовим урядом призвели до катастрофи початку 1918 р.

Однак не всі політики дивилися на армію як на зайвий додаток до революції. За створення національної армії, підконтрольної не Петрограду, а Києву, відкрито виступав П.Скоропадський, який розпочав українізацію 34-го корпусу, прагнучи перетворити його на I Український корпус. Так, у серпні 1917 р. за погодженням з генералом Л.Корніловим 34-й корпус було передислоковано до Межибожа, де відбулася заміна військовослужбовців-росіян на українців. У подальшому саме цей корпус, неодноразово реформований, став основою збройних сил УНР. Однак у жовтні ставлення до нього з боку лідерів Центральної Ради було вкрай негативним, що призвело до відставки самого П.Скоропадського та втрати темпів українізації армії в цілому [9].

Необхідність створення української армії як основи державності визнавав і Д.Дорошенко. У своїй праці він зазначає, що українські політики з самого початку революції намагалися розбудити національну свідомість у солдат, апелюючи передусім до слави козацьких часів. З цією метою військовим організаціям давали гучні імена гетьманів минулого: Клуб ім. П.Полуботка, полк ім. Б.Хмельницького, полк ім. П.Дорошенка та ін. Ці ідеї, як зазначає автор, знайшли широкий відгук серед солдатів, які охоче використовували національну символіку, козацькі атрибути та ін. І на його думку, така захопленість національними ознаками і козацьким минулим неодмінно мала призвести солдатів до ідеї української незалежної держави [8, с.126]. Тобто навіть у цьому відношенні ми бачимо пануючий на той час погляд на становлення армії: від ідеї історичної традиції до самоусвідомлення необхідності власної незалежності.

За таких умов немає нічого дивного в тому, що процес створення української армії більшість тогочасних політиків просто оминули увагою у мемуарах. За винятком П.Скоропадського, який здійснив реальні кроки по створенню національного війська, інші політики “*похвалитися*” своїми досягненнями просто не могли через відсутність реальних можливостей до дій та дій як таких. Адже навіть процеси українізації, про які так багато писали мемуаристи, залишилися без достатнього контролю. Український Військовий Генеральний комітет, а пізніше і Генеральний секретаріат військових справ не провели навіть реєстрації українізованих підрозділів армії, не говорячи вже про можливість їх використання для власних цілей. Хоча, як свідчать різні джерела, українізовано їх було немало [10]. Особливо показним у цьому контексті є приклад з 4-ю стрілецькою “*залізною*” дивізією, яка стояла на Румунському фронті. Цей підрозділ, що зміг зберегти дисципліну та боєздатність, повністю українізувався ще у вересні 1917 р, коли практично всі військові-росіяни залишили частину. Укомплектована самими українцями, 4-а дивізія тримала фронт до березня 1918 р. і лише потім відійшла до Одеси, висловлюючи повну підтримку Центральній Раді. Однак у березні цей підрозділ був демобілізований [11].

Незацікавленість політиків-соціалістів з Центральної Ради та Генерального секретаріату у регулярній армії проявлялася і в інших заходах по створенню збройних сил. Як свідчать факти, значно більшу довіру українські лідери мали до іррегулярних підрозділів, на зразок Вільного Козацтва. Ця напівсоціальна, напіввійськова організація, що історично орієнтувалася на часи Гетьманщини XVII-XVIII ст., а за структурою близька до Донського козацтва, виникла ще в квітні 1917 р., а до осені набула поширення в ряді регіонів України [12]. Сформовані з добровольців військові загони видавалися діячам Генерального секретаріату більш надійною опорою, аніж дисципліновані солдати українізованих полків, хоча чисельність їх була часто незначною. Так, В.Винниченко із захопленням пише про перспективи поширення і зміцнення козацького руху, що дозволить Україні уникнути більшовицької анархії [13, с.53]. Особливу увагу формуванню і діяльності Вільного Козацтва у своїх мемуарах приділив Ю.Тютюнник (мемуарний псевдонім Юртик), що фактично був одним з організаторів “Козацтва” та його перетворення на військову силу [14]. Описуючи успіхи козаків у їх війні проти більшовицьких армій, Ю.Тютюнник наголошував на високому патріотизмі своїх підлеглих та їх натхненні у боротьбі за українську державність. Більш помірковано про Вільне Козацтво писав Д.Дорошенко, який хоч і вважав їх корисними для справи української державності, проте визнавав, що козацтво недостатньо боєздатне і, що головне - не має достатнього досвіду ведення бойових дій [8, с.202]. Реальний рівень боєздатності козацьких військ ми можемо прослідкувати за тим фактом, що П.Скоропадський, який у своїй політичній діяльності хоч і орієнтувався саме на “козацькі” верстви, однак у своїх “Спогадах” навіть не згадує їх як повноцінний військовий підрозділ, здатний виконувати реальні військові завдання. Враховуючи той факт, що з числа мемуаристів-політиків він єдиний був кадровим військовим, на нашу думку, найбільш об’єктивним виступає саме його бачення військового значення козаків. Згадки про козацтво ми знаходимо і в інших мемуаристів, однак їх зміст часто визначається особистою приналежністю до підрозділу чи ворожістю щодо нього [15].

Ставлення політиків Центральної Ради до армії докорінно змінилося у листопаді 1917 р., коли на зміну слабкому і поміркованому Тимчасовому уряду прийшли радикально налаштовані більшовики, чий авторитет у військових частинах був надзвичайно високим. Так, С.Петлюра, котрий відкрито заперечував необхідність регулярної армії, за допомогою сотника О.Удовиченка сформував Гайдамацький кіш Слобідської України, що складався з двох куренів і нараховував 300 солдатів [12]. Саме цей підрозділ у січні 1918 р. дозволив Центральній Раді придушити повстання робітників на заводі “Арсенал” і, таким чином, продовжити її політичне життя. У листопаді 1917 р. було остаточно сформовано також найбільш боєздатний підрозділ армії УНР - Курінь Січових стрільців, сформований з військовополонених українців-галичан [16]. Подолавши початковий період революційної анархії, Українські Січові Стрільці, очолювані старшинами Є.Коновальцем, А.Мельником, Р.Сушком, перетворилися на першорядну бойову одиницю, що захищала Центральну Раду навіть під час Гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. [17, с.92-95].

Лише поразка у війні з більшовиками змусила український уряд розпочати формування регулярних підрозділів. Однак ситуація вже не була повністю під їх контролем: Україна була окупована німецькою та австро-угорською арміями. Тому за основу нової армії було взято сформовану в австрійських та німецьких таборах з українських полонених Сірожупанну і Синьожупанну дивізії. Ці підрозділи виявилися дійсно вірними Центральній Раді, але перевірити їх боєздатність завадив переворот 29 квітня 1918 р. [18]. Тому можна вважати, що і ця спроба побудови власної армії Центральною Радою виявилася невдалою.

Таким чином, у мемуарній літературі було показано реальне ставлення української правлячої еліти до армії та військової справи. Недовіра до регулярного війська, що не відповідало ідеологічним концепціям; небажання конфліктувати з Тимчасовим урядом; відсутність чіткої програми формування власної армії та принципів її внутрішньої побудови - все це призвело до того, що з початком відкритої війни з більшовицькою Росією Українська Народна Республіка виявилася практично беззахисною.

1. Винниченко В. Відродження нації / В.Винниченко. - К.: Видавництво політичної літератури України, 1990 / репринтне відтворення 1920 р. - Ч.1. - 348 с.
2. Галаган М. З моїх споминів (1880-ті - 1920 рр.) / М.Галаган. - К.: Темпора, 2006. - 656 с.
3. Чикаленко С. Уривок зі споминів за 1917 р. // Науковий збірник Української Вільної Академії Наук (1945-1950-1995). - Нью-Йорк, 1999.
4. Деникин А. Очерки русской смуты. Крушение власти и армии. Февраль-сентябрь 1917 / А.Деникин. - Минск: Харвест, 2002. - 464 с.
5. Скоропадский П. Спогади: кінець 1917 - грудень 1918 / П.Скоропадський. - К.-Філадельфія: Б.в., 1995. - 493 с.
6. Грушевський М. Спомини / М.Грушевський // Київ. - 1989. - №9. - С.114-157.
7. Омелянович-Павленко М. Спогади командарма (1917-1920) / М.Омелянович-Павленко. - К.: Темпора, 2007. - 608 с.
8. Дорошенко Д. Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920 роки) / Д.Дорошенко. - К.: Темпора, 2007. - 632 с.
9. Середа М. Перші українські військові частини // Історичний календар-альманах Червоної Калини на 1929 рік. - Львів, 1929. - С.45-51.
10. Сулківський Б. З історії формування Другого Січового Запоріжського корпусу // Табор. - Варшава, 1927. - №4. - С.71-86; Гнойовий І. Спомини про 19-й піший Український полк року 1917 // Табор. - Варшава, 1928. - №6. - С.49-62.; Корніїв В. Спогади про Українізацію 36-го пішого Орловського полку (Х корпусу російської армії) в році 1917 // За Державність. - Каліш, 1929. - Ч.1.
11. Савченко В. Український рух у російських частинах у 1917 та у 1918 рр. // За державність. - Каліш, 1934. - Ч.4. - С.145-160.
12. Смовський К. Гайдамацький кіш Слобідської України та його артилерія в 1917-1918 роках // За Державність. - Варшава, 1935. - Ч.5. - С.137-157.
13. Винниченко В. Відродження нації / В.Винниченко. - К.: Видавництво політичної літератури України, 1990 / репринтне відтворення 1920 р. - Ч.2. - 328 с.
14. Юртик Г. Звенигородський кіш вільного козацтва // Літературно-науковий вістник. - Львів, 1922. - Кн.2.
15. Борис Р. Вільне козацтво. Ідея узброєного народу в 1917 р. на Україні // Студентський шлях. - Львів, 1934. - №7-8. - С.191-217; Водяний Я. Українське Вільне козацтво і його з'їзд в Чигирині З.Х. 1917 р. // Літопис Червоної калини. - Львів, 1930. - №10. - С.4.
16. Герчанівський Д. З Євгеном Коновальцем за державну незалежність України (1917-1919) // Євген Коновалець та його доба. - Мюнхен, 1974. - С.178-224
17. Кучабський В. Від первопочинів до Проскурівського походу / В.Кучабський // Історія січових стрільців. - К.: Україна, 1992. - С.2-201.
18. Омельченко Т. Мої спогади про Синіх // За Державність. - Варшава, 1937. - Ч.7. - С.57-66; Бутович М. Зі споминів Сірожупанника // За Державність. - Варшава, 1938. - Ч.8. - С.9-17.
19. Янчевський М. Із спогадів // За Державність. - Каліш, 1931. - Ч.2. - С.142.

Пархоменко В.А. Военная политика Украинской Центральной Рады: глазами его современников

В статье на основании мемуарной литературы автор освещает политику Центральной Рады в военной сфере. Анализируются факторы, которые помешали УНР создать регулярную боеспособную армию.

Parkhomenko V.A. The military policy of the Ukrainian Central Rada: the eyes of her contemporaries

The article is based on the memoir literature by highlighting the policy of the Central Council in the military sphere. The factors which prevented the UPR create regular combat-ready army.